

جامعه‌پذیری و درونی‌سازی ارزشهای دفاع مقدس: نقدی بر نقش ارزشهای دفاع مقدس در کتابهای درسی

نویسنده: سهراب فاضل^۱

تاریخ دریافت مقاله: ۸۵/۲/۱۷

تاریخ تأیید مقاله: ۸۵/۴/۲۵

صفحات مقاله: ۱۲۸-۱۱۳

چکیده

دفاع مقدس هشت‌ساله ملت ایران دارای شأن و قدری است که باید جایگاهی مناسب در فرهنگ و تاریخ کشور داشته باشد. درک این جایگاه رفیع و ماندگار ساختن آن برای آیندگان، رسالت سنگین ادبیات معاصر است. ادبیات دفاع مقدس آیینه هویت ملی و دینی ایرانیان است. بدین خاطر همه صاحب‌نظران اذعان دارند که درج آثار دفاع مقدس در کتابهای درسی ضروری است؛ زیرا این کتابها یکی از اصلی‌ترین ابزارها در نظام آموزشی کشور که مسلماً یکی از اساسی‌ترین و مهم‌ترین کارکردهای آموزش و پرورش جامعه‌پذیری و درونی‌سازی ارزشهای اجتماعی است. اما میزان مطالب موجود، اهداف سابق‌الذکر را تأمین نمی‌کند و کیفیت آثار درج‌شده، مطلوب و برآورنده مقصود نیست. پس از بررسی مقطع ابتدایی و راهنمایی و متوسطه و پیش‌دانشگاهی پاسخ روشنی به دو سؤال مشخص می‌شود و در نتیجه نیاز به تجدیدنظر کمی و کیفی (از آمار و ارقام و تحلیلهای مختصر) احساس می‌شود و پیشنهاد بازنگری در کتابهای درسی ارائه می‌گردد.

البته شیوه نقل و درج مفاهیم دفاع مقدس در کتابهای درسی قابل تأمل است که موضوع دفاع مقدس چون موضوعات دیگر محتاج بیانی هنری است تا از این طریق واقعه‌های دفاع مقدس به نسلهای بعد منتقل شود

* * * * *

کلید واژگان

دفاع مقدس، ارزشها، جامعه‌پذیری، درونی‌سازی

۱- عضو هیئت علمی دانشگاه امام حسین (ع).

بی‌شک از ویژگیهای مهم هر کشور، ارزشهای آن می‌باشد. همچنین پدیده‌های اجتماعی نقش اساسی در شکل‌گیری و گرایشهای افراد کشور دارند به صورتی که می‌توان گفت ارزشها نقش محوری در ساختار فرهنگی - اجتماعی کشور ایفا می‌کنند و بر ابعاد مختلف اقتصادی، اجتماعی، سیاسی و مذهبی و ... زندگی افراد در کوتاه‌مدت و بلندمدت تأثیر عمیق می‌گذارند.

تعلیم و تربیت افراد ناشی از درونی شدن ارزشهای جامعه طی دوره رشد و در خلال بسترها و ابزارهای ارزش آفرین می‌باشد. آموزش و پرورش از نهادهای گسترده و نظام‌مندی است که در درونی‌سازی ارزشهای جامعه به نسلهای آینده نقش مؤثری برعهده دارد، به گونه‌ای که یکی از مهم‌ترین وظایف آموزش و پرورش ارائه ارزشها، درونی‌سازی و جامعه‌پذیری فراگیران نسبت به آنهاست.

کتابهای درسی به عنوان یکی از اصلی‌ترین ابزارهای آموزشی در نظام آموزش و پرورش کشور و یکی از جایگاههای اصلی ارائه ارزشها است، زیرا جامعه دینی و اسلامی ایران نیازمند پرورش نسلی است که ارزشهای دینی، ملی و دفاع مقدس با توجه به اهمیت هر یک از آنها در جامعه ما در فرزندان و نسلهای آینده درونی شوند. در جامعه‌پذیری منابع متعددی چون خانواده، رسانه‌ها و مدرسه وجود دارد، در این راستا میان مدرسه، نهادی است که ارزشها را با ابزارهای مختلف از جمله کتابهای درسی در فراگیران درونی می‌کند.

با توجه به نقش ارزشها در جهت‌دهی رفتار، جامعه‌پذیر کردن افراد نسبت به آن امری ضروری می‌باشد. با عنایت به آنکه مدرسه یکی از نهادهای رسمی در جامعه‌پذیری کودکان این مرز و بوم است و کتابهای درسی یکی از برجسته‌ترین ابزارهای انتقال آنها است، بررسی وضعیت ارزشهای ممتاز ایران، یعنی ارزشهایی چون دفاع مقدس ضروری می‌نماید.

مدتی این دغدغه وجود داشت که آیا آثار مربوط به دفاع مقدس در کتابهای درسی از نظر کمی و کیفی مناسب است یا خیر؟ این نگرانی برای دلسوزان

انقلاب اسلامی و ارزشهای دفاع مقدس بیشتر بود تا اینکه بنا به نظر معاونت ادبیات بنیاد حفظ آثار و ارزشهای دفاع مقدس و دفتر برنامه‌ریزی و تألیف کتب درسی وزارت آموزش و پرورش، در مرحله اول طرح پژوهش در مقطع راهنمایی مورد توافق قرار گرفت و پس از انجام این پژوهش و ارائه نتایج آن، مقطع راهنمایی حاصل این پژوهش تجدیدنظر در متون درسی آغاز شد و در مرحله دوم برای تکمیل این بحث مهم، کلیه کتابهای درسی مقاطع ابتدایی و متوسطه و پیش‌دانشگاهی نیز مورد مطالعه و تجزیه و تحلیل دقیق قرار گرفت. مقاله حاضر حاصل این تحقیق و بررسی می‌باشد.

بر کسی پوشیده نیست که ارزشهای دفاع مقدس از ارزشهای مهم ملت ایران است، زیرا ادبیات دفاع مقدس ضامن استقلال کشور و سربلندی ملت مسلمان ایران می‌باشد و پرداختن بدان ارزشمند و قابل تقدیر است.

امروز جاودان نمودن راه و رسم مجاهدان راه خدا و ارزشهای دفاع مقدس و تاریخ غرور آفرین هشت‌سال دفاع جانانه ملت سرافراز ایران ضرورت دارد. یکی از راههای حفظ و نشر ارزشهای دفاع مقدس درج آن در کتابهای درسی است؛ زیرا کتابهای درسی از مهم‌ترین منابع جامعه‌پذیری ارزشهای اجتماعی از جمله ارزشهای دفاع مقدس هستند. در پایان لازم می‌دانم از بنیاد حفظ آثار و ارزشهای دفاع مقدس و دفتر برنامه‌ریزی و تألیف کتب درسی وزارت آموزش و پرورش تشکر نمایم.

بیان مسئله

یکی از اساسی‌ترین کارکردهای آموزش و پرورش جامعه‌پذیری و درونی‌سازی ارزشهای اجتماعی است. ارزشها در هر جامعه با جامعه دیگر متفاوت هستند، اما کار ویژه آموزش و پرورش در درونی‌سازی ارزشهای جوامع پیشرفته یگسان است. جامعه‌دینی و اسلامی ایران نیازمند پرورش نسلی است که ارزشهای مذهبی و اجتماعی با توجه به وزن و اهمیتی که هر یک در جامعه ما دارند در آنها درونی شوند.

اگرچه جامعه‌پذیری در مدارس تنها از راه آثار مکتوب انجام نمی‌شود و حتی درک و تفسیر کتابهای درسی ممکن است از مدرسه‌ای به مدرسه دیگر متفاوت باشد، اما می‌توان گفت که کتابهای درسی مهم‌ترین منبع جامعه‌پذیری ارزشهای مورد نظر است. ارزشها از ویژگی‌های مهم جوامع به‌شمار می‌آیند و به منزله پدیده‌ای اجتماعی نقش اساسی در شکل‌گیری، کنترل و پیش‌بینی رفتار و گرایشها و رغبتهای افراد جامعه دارند؛ از این‌رو، عنصری مهم در ساختار فرهنگی جوامع به‌شمار می‌آیند.

جامعه‌پذیری دارای منابع متعددی چون خانواده، رسانه‌ها و مدرسه است. در این راستا مدرسه نهادی است که ارزشها را با ابزارهای مختلف از جمله کتابهای درسی در فراگیران درونی می‌کند.

محتوای آشکار، پنهان و تصاویر کتابهای درسی، ارزشهای جامعه را می‌نمایاند و می‌تواند در قلب هدف آموزش و پرورش، نظام ارزشی و معیارهای مطلوب رفتاری جامعه را به فراگیران آموزش دهد و بدین‌ترتیب دانش‌آموز در بخشی از فرایند جامعه‌پذیری قرار گیرد.

کشور اسلامی ایران با توجه به فرهنگ ایرانی - اسلامی خود دارای ارزشهای ویژه‌ای است که تمایز آن از دیگر جوامع را ایجاب می‌کند. از سوی دیگر هشت‌سال دفاع مقدس و تأثیرات عمیق و پر دامنه آن نیز ارزشهایی الهام گرفته از ارزشهای دینی - ملی آفریده است که در بستر فرهنگ دینی - ملی رنگ و هویتی تازه پیدا کرده‌اند. امید است کتابهای درسی به منزله یکی از مهم‌ترین ابزارهای جامعه‌پذیری ارزشها در جامعه اسلامی ایران مشحون از ارزشهای مهم از جمله دفاع مقدس باشد.

تحلیل محتوا به عنوان ابزارهای علمی در پردازش داده‌های عینی می‌تواند به برنامه‌ریزان یاری دهد تا از تعداد و وضعیت این ارزشها در متون درسی دانش‌آموزان آگاه شوند و از آن به عنوان مبنای برنامه‌ریزی دقیق‌تر و واقع‌گرایانه‌تر ارزشهای مورد تأکید بهره جویند.

برکسی پوشیده نیست که ارزشهای دفاع مقدس از ارزشهای مهم ملت ایران

است و درک این موضوع؛ یعنی اهمیت خاص ارزشهای دفاع مقدس، کاری دشوار نیست و بی‌شک یکی از راههای حفظ و نشر ارزشهای دفاع مقدس، درج آن در کتابهای درسی است، زیرا این کتابها از مهم‌ترین منابع جامعه‌پذیری ارزشهای دفاع مقدس هستند. اما آیا در حال حاضر سهم ارزشهای دفاع مقدس در کتابهای درسی کافی است؟

تجزیه و تحلیل موضوع

با توجه به اینکه عنایت به ارزشهای دفاع مقدس توجه به مفاهیم محوری است و توجه به ارزشها یعنی تأثیرگذاری بر ساختار فرهنگی جامعه و ایجاد معیارهای هدایت‌کننده رفتار و کردار است. بنابراین تحلیل محتوای کتابهای درسی از نظر ارزشهای دفاع مقدس به منظور ارائه وضعیت موجود و در صورت وجود نقص، ارائه راهکار ضروری می‌نماید. بدین خاطر در مرحله اول وضعیت ارزشهای دفاع مقدس در مقطع راهنمایی بررسی و سهم ارزشهای دفاع مقدس در هر کتاب و هر سه پایه تحصیلی مشخص گردید.

از هر پایه تحصیلی چهار کتاب (تاریخ، تعلیمات اجتماعی، تعلیمات دینی و فارسی) مورد بررسی قرار گرفت و در مجموع در مرحله اول دوازده کتاب بررسی شد. در مرحله دوم نیز کلیه کتابهای درسی دوره ابتدایی و متوسطه و پیش‌دانشگاهی مورد مطالعه قرار گرفت و ضمن دسته‌بندی موضوعات نقل شده در کتابهای مقاطع مختلف، میزان در نظر گرفته شده برای هر موضوع مشخص گردید سپس مورد تجزیه و تحلیل قرار گرفت و در مجموع از ۳۳۹۵۳ صفحه مطالب مطالعه شده سهم ارزشهای دفاع مقدس به نسبت مطالب دیگر مشخص شد و نتایج قابل توجهی به دست آمد.

پایه اول راهنمایی: در پایه اول راهنمایی کتابهای تاریخ و تعلیمات اجتماعی هیچ مطلبی پیرامون دفاع مقدس نیامده است و در کتابهای دینی و فارسی هم به‌طور غیرمستقیم مطالبی به شرح زیر آمده است:

در کتاب فارسی اول، فقط یک سطر به صورت اشاره در صفحه ۸۵ آن نقل شده است:

«... دفاع مردم آذربایجان از اسلام و ایران در سالهای جنگ تحمیلی فراموش نشدنی است.» (فارسی اول، ۱۳۸۴، ۸۵)

در کتاب دینی نیز دو درس با عناوین «برداشت محصول» و «انتقال به جهان آخرت» در خصوص شهادت و شهید مطالبی ذکر گردیده است. به عنوان نمونه بخشی از درس «برداشت محصول» نقل می‌گردد: «فصل پاییز نزدیک می‌شد و زمان برداشت محصول فرامی‌رسید. آن سال، ما تصمیم داشتیم در برداشت محصول و چیدن میوه‌ها به عمو علی کمک کنیم. برای همین، یک روز صبح خیلی زود به طرف باغ عمو حرکت کردیم. خورشید تازه طلوع کرده بود که به باغ رسیدیم. در باغ نیمه‌باز بود؛ سیبهای سرخ و درشت از لابه‌لای شاخه‌ها و برگها دیده می‌شدند. من و خواهرم می‌خواستیم وارد باغ شویم. پدر گفت: صبر کنید تا در بزینم و برای وارد شدن اجازه بگیریم.

در زدیم و عمو علی دوان دوان به استقبال ما آمد. سلام کردیم. با خوش‌رویی و شادمانی خوش آمد گفت و ما را به اتاق برد. یک ظرف بزرگ پر از سیب وسط اتاق بود. عمو به سیب‌ها اشاره کرد و به من و بچه‌های دیگر گفت: خدا را شکر که زحمتهای شبانه‌روزی ما به نتیجه رسیده و درختها محصول خوبی داده‌اند. یادتان هست بهار که به این جا آمدید، از بارش باران ناراحت شدید؟ اگر آب نبود و باران نمی‌بارید، تلاش ما هم بیهوده و بی‌نتیجه بود. درختها از بی‌آبی خشک می‌شدند و این سیبهای خوشمزه به دست نمی‌آمد.

در این حال، همسر عموعلی، فرشته خانم، مشغول روشن کردن سماور بود. من و حسن هم یک مجله از طاقچه برداشتیم و مشغول ورق زدن آن شدیم. در یکی از صفحه‌های مجله به وصیت‌نامه یک شهید برخوردیم. فرشته خانم پرسید: چه می‌خوانید؟ بلندتر بخوانید که من هم بشنوم. در بالای صفحه ترجمه یکی از آیات قرآن نوشته شده بود:

کسانی را که در راه خدا کشته می‌شوند، مرده ندانید بلکه آنها زنده‌اند و نزد پروردگارشان روزی می‌گیرند:

در قسمتی از وصیت‌نامه شهید آمده بود: «... چه قدر شهادت در راه خدا زیباست. من در این سرزمین آن قدر با دشمن می‌جنگم، تا پیروزی و موفقیت نصیبم گردد یا به درجه رفیع شهادت برسم. اگر لیاقت داشته باشم که در راه اسلام و قرآن شهید شوم، به مادرم تبریک بگویید؛ چون من به مهمانی خدا رفته‌ام. به راستی که مرگ در راه خدا چه خوب و خواستنی است... آغاز زندگی جاودانی است...»

حسن پرسید: عموجان، چگونه شهید به مهمانی خدا می‌رود؟ شهادت یعنی چه، عمو گفت: ان‌شاءالله بعد از صبحانه درباره این مسئله صحبت می‌کنیم. حالا همگی بفرمایید صبحانه بخورید... (دینی اول، ۱۳۸۶، ۱۵-۱۶)

پایه دوم راهنمایی: در پایه دوم راهنمایی کتابهای تعلیمات اجتماعی و تاریخ هیچ مطلبی در خصوص دفاع مقدس نیامده است و در کتاب تعلیمات دینی نیز یک درس با عنوان بسیج به‌طور غیرمستقیم مطالبی را ذکر کرده است. در کتاب فارسی دو درس با عناوین "اسوه مقاومت" و "ایثار و فرمانده من" در ده صفحه پیرامون دفاع مقدس مطالب آمده است که به عنوان نمونه قسمتی از آن نقل می‌گردد:

«... حاج احمد جان‌شین فرمانده گردان هیجان زده و نگران از همان پشت خاکریز گفت: حالا باید چکار کنیم؟! آرش که به تازگی به جبهه آمده بود، زودتر از همه اظهار نظر کرد: «بهتره خاکش کنیم.»

تن مجروح فرمانده کنار پیکر چند تن از شهدای بسیجی افتاده بود. پاهایش قطع شده بود و تمام بدن و صورتش را ترکش خمپاره دریده بود. خدایا یعنی او هم ... سوت گلوله‌های خمپاره از هر سو شنیده می‌شد و گرمای تابستان و پاتک سنگین دشمن، دیگر توانی برای بچه‌ها باقی نگذاشته بود.

شب با آتش سنگین توپخانه دشمن از راه رسید. حاج احمد به آرش گفت: «تو که ادعا می‌کنی تجربه زیادی داری، بگو چکار کنیم؟!»

آرش گفت: «بهتر است رهایش کنیم. این قانون جنگ است. فرمانده و سرباز

کشته می‌شوند. جانشین فرمانده می‌شود و سربازان جدید جای سربازان کشته شده را می‌گیرند. وانگهی، حداقل ما امشب باید این طور عمل کنیم.»

منوری که در آسمان یک لحظه روشن شد، چهره درهم کشیده حاج احمد را به خوبی نمایاند. رو به آرش کرد: «آن قانون خشک و بی‌روح روی کاغذ است، نه این جا که همه از هم سبقت می‌گیرند و مرگی هم در کار نیست و همه عند ربهم یرزقون هستند.»

بی‌سیم چی گوشی را به دست حاج احمد داد.
- از قرارگاه با شما کار دارند.

حاج احمد گوشی را گرفت. دقیقه‌ای گذشت. بعد رو به من گفت: «بیشتر از سه ساعت، نمی‌توانیم این موقعیت را حفظ کنیم. از قرارگاه دستور رسیده برای جلوگیری از تبلیغات دشمن، حاج حسین را دفن کنید و به عقب برگردید.»
(فارسی دوم، ۱۳۸۴، ۲۷-۲۶)

پایه سوم راهنمایی: در پایه سوم راهنمایی در کتابهای تعلیمات اجتماعی و فارسی هیچ مطلبی در خصوص دفاع مقدس نیامده است و در کتاب دینی یک درس با عنوان "جهاد و دفاع در اسلام" (به‌طور غیرمستقیم) به موضوع پرداخته است که قسمتی از آن به عنوان نمونه آورده می‌شود:

«جهاد در لغت به معنای تلاش و کوشش است و در فرهنگ اسلامی - علاوه بر معنای عام - به معنای پیکار و جنگ مسلحانه در برابر دشمنان اسلام و مسلمانان نیز به کار می‌رود.

می‌دانید که اسلام دین عقیده و ایمان، تفکر و استدلال و برهان است و به همین وسیله، در جهان توسعه یافته است. اسلام هیچ‌گاه با جنگ مسلحانه و تهدید نظامی، عقاید بر حق خود را تحمیل نمی‌کند. مگر می‌توان عقیده‌ای را با زور ترویج کرد و در عمق جان افراد نفوذ داد؟ دین از یک سلسله اعتقادات قلبی مایه می‌گیرد. مگر می‌توان با زور و جبر مردم را به پذیرش این اعتقادات فراخواند، قدرت نظامی می‌تواند جانوی اعمالی را بگیرد و مردم را به اعمال دیگری مجبور کند اما آیا

می‌تواند افکار و عقاید قلبی را دگرگون سازد؟...» (دینی سوم، ۱۳۸۴، ۶۷)

و در کتاب تاریخ سال سوم نیمی از یک درس در سه صفحه به موضوع دفاع مقدس اشاره شده است که بخشی از آن در زیر نقل می‌گردد:

«جنگ - جنگ، مهم‌ترین و سخت‌ترین توطئه‌ای بود که دشمنان پس از پیروزی انقلاب بر پا کردند. در سال ۱۳۵۹ ارتش عراق که به کمک آمریکا و شوروی مسلح و نیرومند شده بود به ایران حمله کرد و قسمتهایی از سرزمین ما و از جمله بندر بزرگ خرمشهر را تصرف کرد و بسیاری از مردم شهرها را به اسارت گرفت و به شهادت رساند و کارخانه‌ها و بیمارستانها و مدارس را بمباران کرد و نابود ساخت.

امام و مردم انقلابی کشورمان، در مقابل این توطئه‌ها مانند کوه استوار ماندند و با فداکاری و مقاومت سختیها را تحمل کردند. گروهکها نیز نتوانستند در مقابل مردم کاری از پیش ببرند و بسیاری از آنها نابود شدند و عده‌ای نیز به خارج از کشور فرار کردند. عراق نیز نتوانست در جنگ پیروز شود و سرانجام پس از هشت سال نبرد قهرمانانه و دفاع مقدس و فداکاری نیروهای ارتش و سپاه و بسیج، ارتش متجاوز عراق مجبور به عقب‌نشینی شد، بدون آنکه حتی یک وجب از سرزمین ما را در تصرف داشته باشد. اسیران جنگ نیز که مردم به آنها "آزادگان" می‌گفتند به آغوش پرمهر میهن بازگشتند.» (تاریخ سوم، ۱۳۸۴، ۹۵-۹۳)

ارزیابی کتابهای درسی

(دوره راهنمایی)

از مجموعه دوازده کتاب اول و دوم و سوم راهنمایی کتب فارسی، تاریخ، تعلیمات اجتماعی، تعلیمات دینی اطلاعات ذیل حاصل گردید:

الف) کتابهای زیر هیچ مطلبی در خصوص دفاع مقدس (مستقیم یا غیرمستقیم) نداشت:

۱- تاریخ اول ۴- اجتماعی دوم

۲- اجتماعی اول ۵- اجتماعی سوم

۳- تاریخ دوم ۶- فارسی سوم

ب) مواردی که به صورت مستقیم پیرامون دفاع مقدس نقل گردیده است:

۱- کتاب فارسی دوم در دو درس و ده صفحه.

۲- کتاب تاریخ سوم نیمی از یک درس در سه صفحه.

ج) مواردی که به صورت غیرمستقیم پیرامون بسیج، جهاد، شهید و شهادت نقل گردیده است:

۱- کتاب دینی دوم: یک درس در پنج صفحه با عنوان بسیج

۲- کتاب دینی سوم: یک درس در هفت صفحه با عنوان جهاد و دفاع در اسلام.

۳- کتاب دینی اول: دو درس در نه صفحه با موضوع شهید و شهادت.

۴- کتاب فارسی اول: فقط یک سطر به صورت اشاره.

بنابر بررسی و تحلیل به عمل آمده در مقطع راهنمایی سهم ارزشهای دفاع مقدس در مقایسه با مطالب دیگر بسیار ناچیز است؛ یعنی از صددرصد مطالب به صورت خاص ۰/۹۳٪ سهم ارزشهای دفاع مقدس گردیده است.

در یک بررسی اجمالی مرحله اول، حاصل شد که حتی در مقایسه با ارزشهای دیگر نیز از جمله ارزشهای دینی و ملی، سهم ارزشهای دفاع مقدس کمتر از دو درصد خواهد بود.

در تصاویر نیز سهم کمتری برای دفاع مقدس پیش‌بینی شده است و در خصوص مسائلی چون شخصیتها و مکانها و نهادهای دفاع مقدس هم‌چون روزهای مربوط به تاریخ دفاع مقدس یا اصلاً سهمی پیش‌بینی نشده یا به میزان بسیار ناچیز برای این موضوع سهمی قرار داده‌اند.

جدول (۱) از نظر تعداد صفحات (دوره راهنمایی)

ردیف	عنوان	تعداد صفحه	درصد
۱	تعداد کل صفحات	۱۳۸۴	٪۱۰۰
۲	موضوعات خاص دفاع مقدس	۱۳	٪۰/۹۳
۳	موضوعات مرتبط با دفاع مقدس (غیرمستقیم)	۲۱	٪۱/۵۱
	جمع	۳۴	٪۲/۴۴

جدول (۲) از نظر تعداد دورس (دوره راهنمایی)

ردیف	عنوان	تعداد صفحه	درصد
۱	تعداد کل دورس	۲۱۶	٪۱۰۰
۲	موضوعات خاص دفاع مقدس	۲/۵	٪۱/۱۵
۳	موضوعات مرتبط با دفاع مقدس (غیرمستقیم)	۴	٪۱/۸۵
جمع		۶۵	٪۳

در مرحله دوم:

پس از مطالعه کتابهای درسی مقاطع ابتدایی، متوسطه و پیش‌دانشگاهی (یعنی مطالعه ۳۳۹۵۳ صفحه) و تجزیه و تحلیل آماری آن وضعیت، سهم ارزشهای دفاع مقدس در کتابهای درسی بهتر از دوره راهنمایی نبود. در نهایت در یک بررسی اجمالی (مقاطع ابتدایی، متوسطه و پیش‌دانشگاهی) آماری بدین شرح به دست آمده است:

از مجموع ۳۳۹۵۳ صفحه که مورد بررسی قرار گرفته فقط ۲۵۵ صفحه؛ یعنی ۰/۷۵٪ به‌طور خاص به موضوع دفاع مقدس اختصاص یافته است و ۳۴۵ صفحه؛ یعنی ۰/۱٪ مستقیم و غیرمستقیم (مرتبط با دفاع مقدس) مطلب آمده است.

جدول (۳) از نظر تعداد صفحات (ابتدایی، متوسطه و پیش‌دانشگاهی)

ردیف	عنوان	تعداد صفحه	درصد
۱	تعداد کل صفحات	۳۳۹۵۳	٪۱۰۰
۲	موضوعات خاص دفاع مقدس	۲۵۵	٪۰/۷۵
۳	مستقیم و غیرمستقیم (مرتبط با دفاع مقدس)	۳۴۵	٪۰/۱

در پایان پس از جمع‌بندی کلیه مقاطع نیز آمار و ارقام، وضعیت بهتری به خود نگرفت یعنی سهم ارزشهای دفاع مقدس بسیار ناچیز بود و کمیّت و کیفیت مطالب اختصاص یافته در شأن چنین مهمی نبوده و نیست.

جدول (۴) از نظر تعداد صفحات کلیه مقاطع (ابتدایی، راهنمایی، متوسطه و پیش‌دانشگاهی)

ردیف	عنوان	تعداد صفحه	درصد
۱	تعداد کل صفحات	۳۵۳۳۷	٪۱۰۰
۲	موضوعات خاص دفاع مقدس	۲۶۸	٪۰/۷۵
۳	مستقیم و غیرمستقیم (مرتبط با دفاع مقدس)	۳۷۹	٪۰/۱

این سهم را می‌توان به نسبت مطالب مندرج در کتابهای درسی کشورهای دیگر (مانند کشورهای چین و روسیه) نیز بسیار ناچیز دانست. دکتر امینیان و دکتر کرمی در مقاله‌ای با عنوان "تعامل نمادهای جنگ و هویت ملی در روسیه"^{۵۰} در خصوص ارج نهادن به دفاع و مقاومت و نمادهای دوران جنگ (به‌ویژه در متون درسی و برنامه‌های آموزشی) در روسیه چنین آورده‌اند: «امروزه پس از گذشت ۶۰ سال از پایان جنگ و ۱۵ سال از سرنگونی نظام سوسیالیستی، این نمادها در سطح جامعه حضوری ملموس داشته و ارزشهای جنگ و مقاومت گرامی داشته می‌شوند ... در روسیه علاوه بر موفقیت در انتقال تکریم و بزرگداشت ارزشهای دفاع و نهادینه کردن آن، تلاش گسترده‌ای برای انتقال این دستاوردها به نسل‌های جدید به عمل آمده است. متون درسی، فیلمها و برنامه‌های آموزشی و پژوهشی مدارس و دانشگاهها در این چارچوب تنظیم و اجرا می‌گردد. بازدید دانش‌آموزان مدارس به صورت منظم از موزه‌ها و یادمان‌های جنگ و ارائه توضیحات و تدریس تاریخ به صورت جدید با استفاده از امکانات موجود در آن در تمامی این مکانها مشهود می‌باشد و نشان‌دهنده برنامه‌ریزی دقیق در این باره است.» (امینیان و کرمی، ۱۳۸۴، ۵۱-۵۰)

و در پایان این چنین نتیجه‌گیری می‌نمایند که:

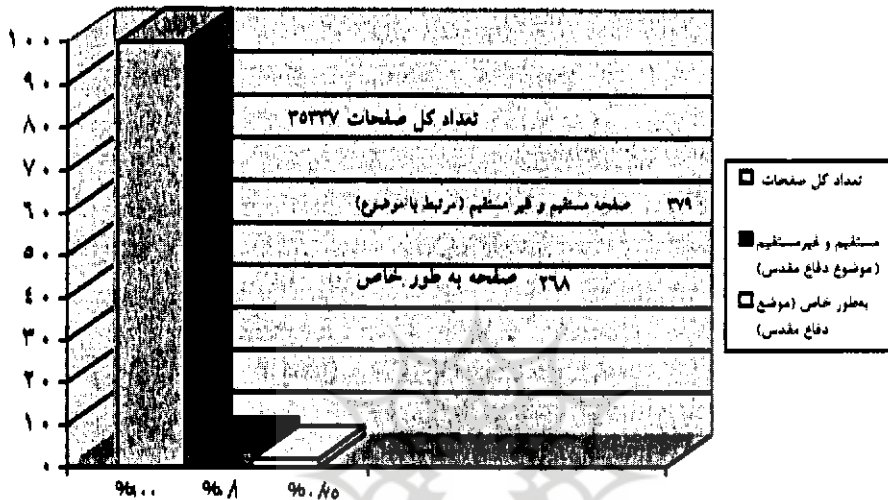
«در یک نگاه ابتدایی به وضعیت ایران، می‌توان گفت که با توجه به حماسه‌های هشت‌ساله دفاع مقدس و عظمت پیروزی‌ها و صحنه‌های خلق شده به همت قهرمانان و ملت ایران، تأثیر و عظمت تجربه ایران بسیار مهم بوده و حتی از برخی

ابعاد بزرگ‌تر از روسیه است، ولی متأسفانه تلاشها و نتایج امروزه در ایران قابل مقایسه با مورد روس نمی‌باشد. توجه و تجربه روسیه می‌تواند ما را در شناخت ضعفها، و توجه و کم‌کاریهای خود یاری کند. جنگی که فرماندهان بزرگ (شهید و زنده) را ایجاد کرد، ملتی که یکپارچه تا بذل بهترین داشته‌ها پیش رفت، رزمندگانی که با تکیه بر ایمان و با دست خالی بر دشمنی که از سوی قدرتهای جهانی حمایت و تسلیح می‌شد، پیروز شد. در این بین تنها مکتب و اسطوره‌های شهادت و ادبیات غنی ایرانی - اسلامی حامی آن بود. با این حال هنوز در حفظ ارزشها، بزرگداشت و انتقال آن در مقایسه با روسیه به جایگاه مناسب خود نرسیده است.

به‌رغم وجود قهرمانان بسیاری چون شهید "حسین فهمیده" به عنوان الگوی نوجوانان، ما به همین یک مورد و آن هم در حد کلی و شعاری قناعت کرده‌ایم. تاکنون هیچ یک از قهرمانان نامدار و فرماندهان خالق و شجاع خود را به عنوان سمبل مقاومت، رشادت و خلاقیت معرفی نکرده‌ایم و فقط در مقام شهید و بزرگداشت شهدا به آن پرداخته‌ایم. مسائل سیاسی و بهره‌برداری‌های موقت جناحی، کوتاه‌نظرها و نداشتن برنامه ملی، مانع از ارائه سمبل‌های جنگ شده است و جای خالی قهرمانان بزرگ این حماسه بزرگ در اذهان، ادبیات و تصور مردم ما از جنگ دیده می‌شود. نداشتن یادمانهای تجسم دفاع از قبیل موزه و پارکهای مقاومت و پیروزی، حتی در مناطقی که دشمن اشغال کرد، نهادینه نکردن و اجتماعی نکردن گرامیداشت مقاومت، حماسه و پیروزی و تشریفاتی کردن، شعاری برخورد کردن و سطحی شدن گرامی‌داشتها، فرصتهای استثنائی ما را از دست می‌دهد به گونه‌ای که نسل جوان ما نیز تصور روشنی از جنگ، فرماندهان، رزمندگان و حماسه‌های مردمی ندارد. مشاهده موفقیت‌های دیگران در ایجاد صحنه‌های تصنعی و یا حفظ یاد گذشته ما را در تجدیدنظر در روش و توجه به این امور جدی می‌سازد.» (امینان و کرمی، ۱۳۸۱، ۵۲-۵۱)

در یک بررسی اجمالی میزان توجه کشورها به دفاع از میهن و قهرمانان و دلاوران کشورشان را می‌توانیم فراتر از توجهی بدانیم که تاکنون در کشور اسلامی و قهرمان پرورمان بدان شده است.

در جمع بندی نهایی از کلیه مقاطع تحصیلی آموزش و پرورش نمودار زیر حاصل گردید:



نمودار تعداد صفحات موضوع دفاع مقدس
کلیه مقاطع (ابتدایی، راهنمایی، متوسطه و پیش‌دانشگاهی)

نتیجه‌گیری

بی‌شک، ارزشها می‌توانند نقش محوری در ساختار فرهنگی - اجتماعی هر کشور داشته باشند و در ابعاد مختلف تأثیراتی عمیق بر جای بگذارند. ارزشها در نحوه بروز رفتار افراد مؤثرند. یکی از جایگاههای اصلی ارائه ارزشها در نظام آموزش و پرورش کتابهای درسی می‌باشد و به عنوان یکی از اصلی‌ترین ابزارهای آموزشی محسوب می‌شوند. با توجه به نقش مهم ارزشها در جهت‌دهی رفتار، جامعه‌پذیر کردن افراد نسبت به آن، کتابهای درسی به عنوان یکی از برجسته‌ترین ابزارهای انتقال ارزشها مورد بررسی قرار گرفت. در پژوهش حاضر کتابهای درسی مقاطع ابتدایی، راهنمایی، متوسطه و پیش‌دانشگاهی از نظر ارزشهای دفاع مقدس بررسی گردید.

بدین منظور مجموع کتابهای درسی بر حسب شاخصهای تعیین شده مورد تجزیه و تحلیل قرار گرفت. بررسی‌های آماری نتایج قابل توجهی را نشان داد؛ نتایجی که سزاوار ارزشهایی چون ارزشهای دفاع مقدس نبوده و اختصاص بخش ناچیزی از کتابهای درسی را به این ارزشها نشان می‌دهد.

ارزشهای دفاع مقدس از مهم‌ترین ارزشهای محوری در جامعه امروز می‌باشند و تحقق این ارزشها به درونی شدن از طریق فرایند جامعه‌پذیری بستگی دارد و کتابهای درسی به منزله یکی از منابع اساسی و گسترده جامعه‌پذیری، در انتقال و درونی‌سازی ارزشهای دفاع مقدس نقش ویژه‌ای دارند؛ از سوی دیگر، انتقال و درونی‌سازی این ارزشها در کتابهای درسی به سبب شکل‌پذیری شخصیت کودکان، نوجوانان و جوانان، از اهمیت به‌سزایی برخوردار است.

در پایان با در نظر گرفتن این نکته که کتابهای درسی از مهم‌ترین منابع جامعه‌پذیری ارزشهای اجتماعی از جمله ارزشهای دفاع مقدس است و با توجه به اینکه ارزشهای دفاع مقدس در تحلیل به عمل آمده درصد ناچیزی را به خود اختصاص داده است (و تقریباً در مقایسه با ارزشهای دیگر نیز این درصد صدق می‌کند) پیشنهاد می‌شود که هم از لحاظ کمی و هم از جهت کیفی به ارزشهای دفاع مقدس در کتابهای درسی توجه بیشتری شود؛ زیرا از کل ۳۵۳۳۷ صفحه مطلب ذکر شده در کتابهای درسی مقاطع مختلف آموزش و پرورش فقط ۲۶۸ صفحه مستقیم به موضوع دفاع مقدس اختصاص یافته است. یعنی حدود ۰/۷۵٪ از کل صفحات، بدین موضوع مهم اختصاص داده شده است و مطالب ذکر شده نیز شایسته است مورد بازنگری قرار گرفته و با مطالب جدید و با کیفیت بهتر جایگزین گردد.

البته شیوه نقل و درج و درونی‌سازی ارزشها و مفاهیم دفاع مقدس در کتابهای درسی قابل تأمل است. دفاع مقدس چون موضوعات دیگر، محتاج هنر است و شایسته است با کمک هنر واقعیات آن به طریقی دلنشین نقل شود تا تأثیر آن دو چندان گردد.

منابع فارسی

- ۱- امینیان، بهادر، کرمی، جهانگیر (۱۳۸۴)؛ "تعامل نمادهای جنگ و هویت ملی در روسیه"، فصلنامه مطالعات جنگ ایران و عراق، پاییز.
- ۲- تحلیل محتوایی کتابهای درسی مقاطع ابتدایی، راهنمایی، سال آموزش عمومی متوسطه از منظر ارزشهای دینی، ملی و دفاع مقدس، جهاد دانشگاهی دانشکده روان‌شناسی و علوم تربیتی و دانشکده علوم اجتماعی دانشگاه تهران، زمستان ۱۳۸۳.
- ۳- تصویری از پیامهای اسلامی و انقلابی (در کتابهای درسی دوره ابتدایی)، دفتر برنامه‌ریزی و تألیف کتابهای درسی، مردادماه ۱۳۷۲.
- ۴- کلیه کتابهای مقطع ابتدایی، دفتر برنامه‌ریزی و تألیف کتابهای درسی، ۱۳۸۴.
- ۵- کتابهای فارسی، تاریخ، تعلیمات دینی، تعلیمات اجتماعی سال اول راهنمایی، دفتر برنامه‌ریزی و تألیف کتابهای درسی، ۱۳۸۴.
- ۶- کتابهای فارسی، تاریخ، تعلیمات دینی، تعلیمات اجتماعی سال دوم راهنمایی، دفتر برنامه‌ریزی و تألیف کتابهای درسی، ۱۳۸۴.
- ۷- کتابهای فارسی، تاریخ، تعلیمات دینی، تعلیمات اجتماعی سال سوم راهنمایی، دفتر برنامه‌ریزی و تألیف کتابهای درسی، ۱۳۸۴.
- ۸- کلیه کتابهای مقطع متوسطه، دفتر برنامه‌ریزی و تألیف کتابهای درسی، ۱۳۸۴.
- ۹- کلیه کتابهای دوره پیش‌دانشگاهی، دفتر برنامه‌ریزی و تألیف کتابهای درسی، ۱۳۸۴.
- ۱۰- مروری بر آثار و ارزشهای دفاع مقدس (در کتابهای درسی دوره ابتدایی)، دفتر برنامه‌ریزی و تألیف کتابهای درسی، تیرماه ۱۳۸۲.